

Anu N u r k
(Tartu)

DEFINIITSE JA INDEFINIITSE OBJEKTI VASTED UNGARI JA EESTI KEELES

Definiitsust/indefiniitsust võib vaadelda nii kitsamas kui laiemas tähenduses. Esimesel juhul on tegemist grammatilise kategooriaga, mis hõlmab eelkõige lause objekt- või subjektnoomeni konkreetsust/mittekonkreetsust või tutvusastet vastuvõtjale-kuulajale. Keeliti kasutatakse selle edasiandmiseks nii süntaktilisi (nt definiitne/indefiniitne artikkel, sõnajärg, lauserõhk), morfoloogilisi (nt vastavad afiksud ja possessiiv-sufiksud) kui ka leksikaalseid (nt indefiniitsed pronomendid) väljendusvahendeid.

Laiemas tähenduses lisanduvad definiitsuse/indefiniitsuse grammatilisele kategooriale veel mitmed keelenähtused: tegija puudumine umbisikulisel tegumoes, ebakindla tähendusvarjundiga kaudne kõneviis, kvantitatiivse või notiiivse speetsiese indefiniitsus, vastavad lause- ja rõhumodaalid, indefiniitsed pronomendid ja adverbiaalid, kahtlust sisaldavad sõnaühendid, eri grammatiliste vormide vastandamine. Mõiste või hulga määramatust, ebamäärasust, lause tähenduse seisukohalt olulise elemendi puudumist või muud sellist võib leida keeles palju ja selle väljendamiseks on keeliti rikkalikult vahendeid. Ometi on eri keeltes definiitsuse/indefiniitsuse olemus ja selle seos mõtlemisega ühtne. Seda väidab ka I. Kuznetsov: "Inimese poolt töödeldud info omab ühtseid omadusi. Infos sisalduvad objektid (laiemas tähenduses), mis jaotatakse määratuteks ja määramatuteks. Määratud on näiteks tuntud objektid, mõtestatud sõnad, tuntud häälikuühendid jne., määramatud on mittetuntud objektid, sõnad varjatud mõtetega, tundmatud häälikuühendid jne. Igas infos esitatakse nende objektide vaheline seos. Näiteks sõna esitatakse kui tuntud ja tundmatute tähtede järgnevus, tekst - tuntud ja tundmatud sõnad, aga teksti mõte - keeruka struktuuri, ühendatud elementide kujul, mis esitavad sõnade mõtet või denotaati. Infos võib sisalduda

spetsiaalne nõue määramata objekti kohta." (1978:19). Seega definiitsus/indefiniitsus on omavahel teatud suhetes, ja seda nii sõna, lause kui ka teksti tasandil.

Grammatiline definiitsus/indefiniitsus - see on nähtus, mis nii või teisiti on esindatud kõi- kides keeltes. Definiitsuse/indefiniitsuse vas- tandamiseks kasutatavad keeled erinevaid grammati- lisi vahendeid.

Indoeuroopa ja muudeski keeltes on selle kategooria väljendamiseks laialt kasutatud artikkel, nt

ingl	a table / the table
sks	ein Mensch / der Mensch
pr	un homme / l'homme
rts	en pojke / pojken
ung	egy ember / az ember

Indefiniitne artikkel on arenenud demonst- ratiiv- või determinatiivpronoomenist. See osutab artiklikategooria hilisemale päritolule. Artikli- kategooria puudub siiski mitmetest indoeuroopa keeltest ning ungari keelt arvesse võtmata ka kõigist soome-ugri keeltest (Itkonen 1966:256-).

Soome-ugri keeltes täidavad sageli definiit- sete/indefiniitsete artiklite funktsiooni *asesõ- nad* tähendusega 'üks, keegi' - indefiniitse arti-ikli funktsiooni ja 'see' - definiitse artikli funktsiooni, nt

sm	joku nainen / tämä nainen
ee	üks (keegi) mees / see mees
krj	üksí akka / t'ämä akka

Selline võimalus definiitsuse/indefiniitsuse väl- jendamiseks pole ainus. Võtted võivad olla erine- vad sõltuvalt keele tüübist.

A. Hakulise arvates, kes toetub soome keele- le, esinevad speetsiese väljendamise süntaktilis- te vahenditena ka *rõhk, sõnajärg ja eri grammati- liste vormide vastandamine* (tsit Prokuševa 1984:43).

Definiitsuse/indefiniitsuse väljendusvahen- dide loendi soome-ugri ja uurali-altai keeltele toetudes on andnud J. Rombandejeva. Definiitsuse/ indefiniitsuse väljendamiseks kasutatakse:

- a) verbi pöördelisi vorme (ung, md, mns, nee);
- käändsõnavorme (sm, nee) ja possessiivsufik- seid (nee, md, kP, kS);

abisõnu (ung ja algelisi vorme mns)
(1966:273).

Ungari keeles on üheks nimisõnade määratuse/ määratuse grammatilise vormistamise võimaluseks artiklikategooria. Nii märgivad ungari keeles määratust definiitsed artiklid *a*, *az* ning määramatust indefiniitne artikkel *egy*. Objekti indefiniitsusele osutab ka artikli puudumine objektsõna ees. Teise võimalusena definiitsuse/indefiniitsuse väljendamiseks esineb verbi pöördeliste vormide (subjektiivne ja objektiivne konjugatsioon) ja possessiivsufiksitate samaaegne kasutamine.

Et eesti keeles artiklikategooria puudub, kasutatakse siin definiitsuse/indefiniitsuse grammatiliseks vormistamiseks positsioonilisi ja intonatsioonilisi vahendeid (Rajandi, Metslang 1979:24). Objektnoomeni puhul on määratuse üheks grammatiliseks tunnuseks eesti keele süsteemis lihtsalt objekti rõhuline positsioon rõhutu adverbiaali järel. Määratuse vastavaks grammatiliseks tunnuseks on aga rõhutu positsioon rõhulise adverbiaali ees. Kui määratud objektnoomen on pronominaliseeritud, on siin kirjeldatud sõnajarje ja rõhu sundus veel selgemini tajutav. Vahetegemine määramata ja määratud positsiooni vahel objektnoomeni ja adverbiaali suhtelise rõhu ja järjekorra abil on muidugi võimalik vaid siis, kui adverbiaal üldse olemas on (Rajandi, Metslang 1979:24, 35).

Eesti keeles on laialt kasutusel abinõu, mis lubab objektnoomeni määratust ikkagi positsiooniliselt ja rõhuliselt näidata ka siis, kui lauses täistähenduslikku adverbiaali pole olemaski. Puuduva täistähendusliku adverbiaali asemel asetatakse üsna sisutud, ent ometi rõhulised pseudoadverbiaalid, nagu *üles*, *maha*, *ära* jne. Selliste rõhuliste pseudoadverbiaalide ees on rõhutu objektnoomen siis niisama määratud nagu tõelise täistähendusliku adverbiaali ees. Pseudoadverbiaalidel on alternatiivseid ja simultaanseid vastavusseoseid hoopis muude süsteemi elementidega. Peale objektnoomeni määratuse on need samad pseudoadverbiaalid tihedalt seotud perfektiivsusega (Kont 1963:91) - neid võib kasutada objekti määratud positsiooni loomiseks vaid siis, kui verbi aspekt on ühemõtteliselt perfektiivne. Neis pseudoadverbiaalides vormistub verbi perfektiivsus ja objektnoomeni määratus ühekorraga, nad valitakse siis, kui on antud perfektiivne aspekt ja

määratud objekt. Mingil mitte päris selgel põhjusel on objekti määratus üldse, ka muudes keeltes, tihedalt seotud perfektiivsusega (Rajandi, Metslang 1979:36-38).

Absoluutselt kohustuslikud sellised pseudo-adverbiaalid eesti keeles ei ole, ning on olemas veel puhtintonatsiooniline võimalus - verbi rõhutamine (ilma pseudoadverbiaalita lauses). Objektnoomen on määratud, kui ta asub rõhuta positsioonis rõhulise verbi järel. Keeltes, kus pole ei artikleid ega pseudoadverbiaali, ongi see tihti ainus või peamine objektnoomeni määratuse üle otsustamise viis (Rajandi, Metslang 1979:37).

Järgnevalt vaatlen lähemalt objekti definiitsuse/indefiniitsuse edasiandmisvõimalusi ilukirjanduslike teoste tõlkimisel eesti keelest ungari keelde, seejuures on lähtematerjalina kasutatud L. Mere teost "Virmaliste väraval" (VV) ning selle ungarikeelset tõlget "Az északi fény kapujában" (EFK), tõlkinud G. Bereczki, samuti E. Fejesi romaani "Rozsdatemető" (R) ning selle eestikeelset tõlget "Vanarauahoov" (V), tõlkinud E. Hiedel.

Eesti keele objekti vasted ungari keeles.

1. Eesti keele definiitse objekti vasted ungari keeles.

Kui eesti keeles on objekti determinandiks adverbiaal, siis ungari keeles on vastav objektnoomen enamasti objektikäandes (akusatiivis) ning determineeritud definiitsete artiklitega *a*, *az*. Analüüsil on kasutatud eestikeelset originaalteost esmase lähtematerjalina. Siinjuures mõned näited:

..., kuid selle kapten ja kaubasaksad olid /.../ *tolli õiendamas*. (VV 11)

..., de a hajó kapitánya és a kereskedők még a várnagynál voltak, hogy rendezzék *a vámot*. (EFK 11)

Miks me siis jätame *punkti* panemata? (VV 12)

Akkor miért nem tesszük ki *a pontot*? (EFK 13)

Lülitasin *vanamehe* oma elust välja. (VV 19)

Kikapcsoltam életemből *az öregembert*. (EFK 21)

Mõningatel juhtudel on eesti keele definiitne objekt (eesti keeles determinandiks adver-

biaal) edasi antud ungari keeles küll definiitse-
na, kuid objektsõna ise on mitte-objekti käändes.
Näiteks:

... nimetas Kadri Narvast tulnud ilusat *lae-
va isand Balachile*,... (VV 10)

... Kadri /.../ említést tett *a* Narvából ér-
kezett szép *hajóról* Balach úrnak, ... (EFK
11)

... ja meie sajand on sellele lisanud *tõen-
deid* maailma füüsilisest ühtsusest. (VV 29)

... , s a mi századunk ezt megtoldotta *a* vi-
lág fizikai egysége mellett szóló *bizonyí-
tékokkal*. (EFK 33)

Mõned näited ka juhtumitest, kus eesti kee-
les on determinandiks adverbial, ungari keeles
on objektiivaste determineeritud objektiivse ver-
bikonjugatsiooni ja possessiivsufiksrite kaudu:

... , kui ta vilttuhvlites *jalgu* ... kolde
poole sirutas... (VV 9)

... , de mikor este *a* kandalló felé nyújtotta
nemezpapucsos *lábát*,... (EFK 10)

... , ja alustaks *teekonda* Rohelisele neeme-
le. (VV 16)

... , s megkezdi *útját* *a* Zöld-fokra. (EFK 18)

Esineb siiski väike hulk juhtumeid, kus ob-
jekt eestikeelses lauses on adverbialli läbi de-
termineeritud, ungari keeles aga on objektnoomen
indefiniitne, näiteks:

... , ja sellist *siiga* sõin viimati saartel.
(VV 18)

... , s ilyen *marénát* utoljára *a* szigeteken
ettem. (EFK 20)

Teadmatust on teadjal raskem luua ... (VV
21)

A tudónak nehezebb *tudotlanságot* létrehoz-
nia, ... (EFK 23)

Kui eesti keeles on objekti determinandiks
pseudoadverbial, siis ungari keeles on objekt
samuti definiitne, determineeritud kas artiklite-
ga *a*, *az* või siis objektiivse verbikonjugatsiooni
ja possessiivsufiksrite kasutamise kaudu. Näiteks:

Võtsin kaasa lambanahast *kasuka*,... (VV 13)

Magammal vittem *a* báránybőr *bundát*,... (EFK
13)

Pöörasin *pilgu* kõrvale. (VV 19)

Félrefordítottam *a* fejemet. (EFK 21)

Siis sirutas ta välja mõlemad käed,... (VV 27)

Aztán mindkét kezét kinyújtotta,... (EFK 30)

Kasutades verbi perfektiivsust eesti keeles determinandina - kui lauses puudus adverbiaal või pseudoadverbiaal - on ungari keeles objektivaste enamikul juhtudel samuti definiitne, näiteks:

... ka märksa hiljem on mõned Moskva ikoonimeistrid pühapiltidele *nimesid* maalinud selles tähestikus,... (VV 40)

..., s még jóval később is egyes moszkvai ikonfestők ezzel az írással festették föl a szentképekre *a neveket*,... (EFK 44)

... miks kunstnikud pole avastanud Eesti *Merelaevandust*. (VV 26)

..., miért nem fedezték még fel a művészek az ész tengeri *flottát*. (EFK 29)

Samas aga mõned näited, kus eesti keele definiitsele objektile (determinandiks verbi perfektiivsus) vastab ungari keeles indefiniitne objekt:

..., kui seal kolm-neli põlvkonda metsavahte poleks *hooldusraiet* teinud; (VV 38)

..., ha három-négy nemzedék erdőőrei nem végeztek volna tisztogató *vágásokat* ... (EFK 42)

..., kes on endale muid *küsimusi* esitanud... (VV 43)

..., akik más *kérdéseket* tettek fel maguknak,... (EFK 48)

Verbi rõhutamist determineerimisvahendina eesti keeles võib pidada kõige ebamäärasemaks ning subjektiivsemaks mooduseks. Uuritud materjali hulgast võib tuua mõned näited, kus selliselt determineeritud objektid on ungari keeles edasi antud samuti definiitsete objektidena, kusjuures objektsõna on determineeritud artiklitega *a*, *az*:

... igas kliimas jälgi *inimest*,... (VV 13)

... minden éghajlat alatt *az Embert* vizsgálj... (EFK 14)

Sest te peate unustama oma *koolihariduse*,... (VV 38)

Mert el kell felejteniük *az iskolában tanultakat*,... (EFK 43)

2. Eesti keele indefiniitse objekti vasted ungari keeles.

Kõige suurema rühma moodustab eesti keele indefiniitsete objektide hulgast see osa, mis ungari keeles on edasi antud indefiniitsena, kusjuures objekti määramatuse tunnuseks ungari keeles on objektnoomeni esinemine ilma artiklita. Näiteks:

..., kes jahimehe kombel kandis *nahkpükse* ja saarmapalistusega *kuube*,... (VV 11)

..., aki vadász módjára *börnadrágot* és vidraprémmel szegett *kabátot* viselt,... (EFK 11)

..., kuid mornidel silmapilkudel pakkusid nad *tuge*. (VV 19)

..., de a komor pillanatokban *támaszt* kínáltak. (EFK 21)

Mõningatel juhtudel on eestikeelsele indefiniitsetele objektile vastav ungarikeelne objekt edasi antud indefiniitsena ja seejuures kasutatud indefiniitset artiklit *egy*. Näiteks:

..., harva mõnda *sõna* sekka poetades,... (VV 10)

..., s csak nagyon ritkán vetett közbe *egy-egy szót*,... (EFK 11)

Silmasin *veoautot*. (VV 16)

Egy téhérautót pillantottam meg. (EFK 18)

Võib tuua näiteid ka selle kohta, kus indefiniitne objekt on eesti keelest ungari keelde tõlgitud mitte-objekti käändega, seejuures objektsõna vaste on indefiniitne (ilma artiklita). Näiteks:

Reid on täis tikitud korrapäratult ankurdatud *laevu*,... (VV 24)

A rév tele van tüzdelve összevissza lehorgonyozott *hajókkal*,... (EFK 27)

..., kes pidas Bulgari emiiriga *kirjavahe-tust*,... (VV 40)

..., aki *levélváltásban* állt Bolgari emírével,... (EFK 44)

Väiksele osale indefiniitsetele objektidele eesti keeles vastab ungari keeles definiitseid objekte, näiteks:

Nägin juba kaugel tema *maja*... (VV 27)

Már messziről megpillantottam a *házát*,... (EFK 30)

..., ja lähemale jõudes nägin mustava ukse-
ava kõrvale laotatud punast *vaipa*,... (VV
27)
Amint kõzelebb értem, megláttam *a* sötétlő
ajtónyílás mellé leterített vörös *szőnye-*
get,... (EFK 30)

Ungari keele objekti vasted eesti keeles

1. Ungari keele definiitse objekti vasted eesti keeles.

Ungari keele definiitsele objektile vastab eesti keeles suures ulatuses definiitne objekt, kusjuures determinandiks on selle rühma puhul lauses adverbiaal. Näiteks:

A pasas szétverte a saját fejét. (R 9)
See sell löi ise oma pea lõhki. (V 8)
..., fenyegetni kezdték *a csendőroket.* (R
29)
..., suures ähmis hakkasid kõik kisendama ja
sandarmeid ähvardama. (V 17)

Tunduvalt vähem on selliseid näiteid, kus ungari keele definiitne objekt on eesti keeles determineeritud pseudoadverbiaali abil, näiteks:

Átnéztem a nyomozati adatokat. (R 10)
Ma vaatasin ta toimiku läbi. (V 8)
..., elhúzta *a csontszín függőnyt*,... (R 33)
..., tömbas kahvatukollase *kardina* kõrvale,
... (V 19)
Kiporolta a szőnyeget,... (R 42)
Ta kloppis vaibad välja,... (V 24)

Mõnel üksikul juhul saab eesti keeles objekti definiitsust määrata verbi perfektiivsuse abil, näiteks:

És ezt a fogadalmát nem szegte meg soha. (R
14)
Ja seda töotust on ta ka pidanud. (V 10)
..., *a rózsafüzéres asszonyok* abbahagyták *a sikoltozást*,... (R 30)
..., roosikrantsiga eided jätsid oma *kriiskamise*... (V 18)

On siiski hulk juhtumeid, millal ungari keele definiitne objekt on eesti keeles edasi antud indefiniitsena, näiteks:

..., jóindulatúan néztek az ijedt társaságot. (R 28)
 ..., heatahtlikult vaatased nad kokkunud rahvasumma. (V 17)
 ..., a síkos kõvõn elvesztette az egyensúlyát,... (R 40)
 ..., kaotas libedal kivil *tasakaalu*... (V 22)

2. Ungari keele indefiniitse objekti vasted eesti keeles.

Üldiselt on ungari keele indefiniitne objekt indefiniitsena edasi antud ka eesti keeles. Objekti indefiniitsusele osutab ungari keeles kas indefiniitne artikkel *egy* objekti ees või siis objekti esinemine ilma mingi artiklita. Näiteks:

Häbetler letépett *egy szegfűt*,... (R 18)
 Häbetler murdis ühe *nelgiõie* ... (V 12)
 Szabaddon maradt karjával mindenféle *mozdulatokat* csinált. (R 38)
 Vaba käega tegi ta igasuguseid *liigutusi*. (V 21)

Mõnel üksikul juhul on ungari keele indefiniitse objekti vasteks eesti keeles osutunud definiitne objekt, näiteks:

..., azt válaszolta, megölt *egy embert*,... (R 9)
 ..., tema aga vastas, et on *inimese* tapnud,... (V 8)
 Kútásó Vargha Gyuri *keresztet* rajzolt a mellére,... (R 30)
 Kaevumeister Vargha Gyuri löi risti ette,... (V 18)

Lähtematerjalina oli välja sedeldatud 600 sedelit. Kokkuvõtlikult saab öelda, et eesti keele definiitsed/indefiniitsed objektid on adekvaatselt ungari keeles edasi antud ligi 90 %-liseselt. Ungari keelest eesti keelde tõlkimisel oli aga adekvaatselt edasi antud objektide hulk väiksem - 75 %.

Siit saab järjeldada, et keeles (ungari), kus on olemas spetsiaalne artiklikategooria, on selgemini tunnetatav objekti definiitsus/indefiniitsus kui keeles (eesti), mis sellist kategooriat ei oma ning mis kasutab selles funktsioonis positsioonilisi ja intonatsioonilisi vahendeid.

Kasutatud kirjandus ja lühendid

EFK = L. Meri, Az északi fény kapujában, Budapest 1982; Itkonen, E. 1966, Kieli ja sen tutkimus. Helsinki; Kont, K. 1963, Käänsõnaline objekt läänemeresoome keeltes, Tallinn; R = R. Fejes, Rozsdatemetó, Budapest 1965; Rajandi, H., Metslang, H. 1979, Määrata ja määratud objekt. Tallinn; V = E. Fejes, Vanarauahoov, Tallinn 1965; VV = L. Meri, Virmaliste väraval, Tallinn 1974.

Кузнецов И. П. 1978, Механизмы обработки семантической информации. Москва; Прокушева Т. И. 1984, Категория определенности-неопределенности в коми языке // Взаимодействие финно-угорских и русского языков. Сыктывкар; Ромбандеева Е. И. 1966. К вопросу о противопоставлении и неопределенности в марийском языке // Советское финноугроведение. Таллинн.

Anu N u r k
(Tartu)

A HATÁROZOTT ÉS HATÁROZATLAN TÁRGY AZ ÉSZTBN ÉS MAGYARBAN

Ö s s z e f o g l a l á s

E cikkben szerző azt vizsgálja, hogyan lehet kifejezni a tárgy határozottságát/határozatlanságát az észtből magyarra, ill. a magyarból észtre való fordításnál. Az elemzés alapján meg lehet állapítani, hogy abban a nyelvben (pl. a magyarban), amelyben az külön nyelvi kategória a határozottság jelölésére a névelő -, jobban érezhető a tárgy határozottsága/határozatlansága, mint az olyan nyelvben (pl. az észtbén), amelyben nincs megfelelő nyelvi kategória és amelyben a határozottság/határozatlanság kifejezésére pozíziós és hangsúlyos eszközöket használnak.